

Submission date: 11 Nov 2023 Received in revised form: 13 Nov 2023

Acceptance date: 6 Nov 2023

Available online: 28 Nov 2023

MASALAH-MASALAH FIKAH TIDAK MUKTAMAD MENURUT MAZHAB SYAFIE DI DALAM KITAB *BIDĀYAT AL-HIDĀYAH* KARYA IMAM AL-GHAZALI: SATU TINJAUAN AWAL

NON-CONCLUSIVE JURISPRUDENTIAL ISSUES ACCORDING TO THE SHAFI'I SCHOOL IN THE BOOK *BIDĀYAT AL-HIDĀYAH* BY IMAM AL-GHAZALI: AN INITIAL REVIEW

ⁱ* Syed Salim bin Syed Shamsuddin, ⁱⁱMuhammad Farid Wajdi bin Ab. Rahim & ⁱⁱⁱMohammad Aizuddin bin Abdul Aziz

ⁱFakulti Syariah dan Undang-undang, Universiti Sains Islam Malaysia (USIM), 71800, Nilai, Negeri Sembilan, Malaysia

ⁱⁱ Unit Khazanah Ilmu Turath, Universiti Sains Islam Malaysia (USIM), 71800, Nilai, Negeri Sembilan, Malaysia

ⁱⁱⁱ Pusat Pengajian Teras, Universiti Sains Islam Malaysia (USIM), 71800, Nilai, Negeri Sembilan, Malaysia

*(Corresponding author) e-mail: syedsalim@usim.edu.my

ABSTRAK

This article explains the method of determining the definitive opinion (al-mazhab al-mutamad) of the Shafi'i school as established by the jurists (fuqaha) of the school. Understanding and knowing this matter is crucial for students of knowledge, scholars of the school, legal practitioners, and muftis when dealing with the diversity of opinions among Shafi'i jurists in their works. An initial overview is conducted on the opinions of Imam al-Ghazali in his work *Bidāyat al-Hidāyah* that are not in line with the view of the definitive opinion of the school. This writing is qualitative and descriptive, involving a literature review through document analysis of Shafi'i fiqh heritage texts, especially the book *Bidāyat al-Hidāyah*, and the writings of contemporary scholars related to it. The results of this writing show that a thorough and detailed understanding of the procedures for determining the definitive opinion of the school is a fundamental basis when interacting with the heritage texts of the Shafi'i school. Without a clear understanding of this matter, any fatwa or legal ruling issued may not align with the principles of the school and cannot be relied upon as representing the school. Imam al-Ghazali belongs to the category of *Aṣḥāb al-Wujūh* who lived before the period of updating (*tahrīr*) the school. Therefore, in the book *Bidāyat al-Hidāyah*, there are some fiqh issues that are not definitive according to the Shafi'i school. These issues are considered *al-ikhtiyār*, reflecting Imam al-Ghazali's independent reasoning (*ijtihad*) based on the scriptural sources. However, in matters of virtues and daily practices of a personal nature, not for issuing fatwas and legal rulings, it is not a mistake to follow these opinions.

Keywords: *Syafie school, conclusive opinion, al-Ghazali, Bidāyat al-Hidāyah*

ABSTRAK

Artikel ini menjelaskan kaedah penentuan pendapat muktamad mazhab Syafie sebagaimana yang telah ditetapkan oleh fuqaha mazhab. Mengetahui serta memahami perkara ini adalah sangat penting bagi para penuntut ilmu, pengkaji mazhab, pengamal undang-undang dan mufti dalam berinteraksi dengan kepelbagaian pendapat fuqaha *Syāfi'iyyah* dalam karya-karya mereka. Tinjauan awal dilakukan terhadap pendapat-pendapat Imam al-Ghazali di dalam karya beliau *Bidāyat al-Hidāyah* yang tidak selari dengan pandangan muktamad mazhab. Penulisan ini bersifat kualitatif deskriptif melibatkan kajian kepustakaan melalui analisis dokumen terhadap teks-teks turath fiqh Syafie khususnya kitab *Bidāyat al-Hidāyah* serta penulisan para ulama kontemporari yang berkaitan. Hasil penulisan ini menunjukkan bahawa pengetahuan dan kefahaman secara teliti dan terperinci tentang tatacara penentuan pandangan muktamad mazhab merupakan asas penting ketika berinteraksi dengan teks-teks turath mazhab Syafie. Tanpa memahami perkara ini dengan jelas menyebabkan sesuatu fatwa atau hukum yang dikeluarkan tidak selari dengan usul mazhab, maka tidak boleh disandarkan kepada mazhab. Imam al-Ghazali tergolong di dalam kalangan *Ashāb al-Wujūh* yang hidup sebelum zaman *tahrīr* (pengemaskinian) mazhab. Oleh itu, di dalam kitab *Bidāyat al-Hidāyah* terdapat beberapa permasalahan fikah yang tidak muktamad menurut mazhab Syafie. Permasalahan ini dikira sebagai *al-ikhtiyār* Imam al-Ghazali berdasarkan ijtihad beliau terhadap nas-nas syarak. Namun, di dalam perkara *fadā'il al-a'māl* dan pengamalan harian bersifat peribadi, bukan untuk berfatwa dan pengeluaran hukum, tidaklah menjadi satu kesalahan untuk mengikut pendapat-pendapat tersebut.

Kata Kunci: Mazhab Syafie, pendapat muktamad, al-Ghazali, Bidāyat al-Hidāyah

Pendahuluan

Mazhab Syafie merupakan hukum-hakam yang dihasilkan daripada ijтиhad Imam al-Syafie (*aqwāl*) dan juga ijтиhad fuqaha *Syāfi'iyyah* (*wujūh al-Ashāb*) (al-Mahalli, 2016). Oleh kerana itu, untuk memahami dan mengeluarkan hukum dan fatwa di dalam mazhab Syafie, seseorang itu perlulah merujuk teks-teks karangan fuqaha *Syāfi'iyyah* dan bukannya semata-mata merujuk kepada kitab-kitab karangan Imam al-Syafie sendiri seperti *al-Umm*.

Sehubungan itu, ketika berinteraksi dengan pandangan serta ijтиhad fuqaha mazhab Syafie perkara yang mustahak untuk dilakukan ialah memahami secara jelas metodologi pengeluaran fatwa mazhab, terminologi-terminologi khusus (*muṣṭalaḥāt*) yang telah disepakati dan digunakan, tertib susunan ulama mujtahid dan kitab-kitab mazhab yang menjadi sandaran utama. Dalam hal ini, antara yang terpenting ialah memahami tatacara pemilihan pandangan muktamad mazhab serta kaedah-kaedah yang diguna pakai.

Di dalam penentuan pendapat muktamad mazhab, elemen yang perlu dititikberatkan ialah zaman atau tempoh masa kehidupan tokoh-tokoh fuqaha serta karya-karya mereka. Hal ini demikian kerana ada beberapa ijтиhad para tokoh mazhab yang hidup sebelum zaman kemaskini mazhab (*al-tahrīr*) yang berlaku sekitar 505H hingga 676H (juga dikenali dengan istilah *Ashāb al-Wujūh*) tidak dijadikan sebagai pendapat muktamad mazhab, seperti Imam al-Qadhi Husin (w. 462H), Imam Abu Ishak al-Syirazi (w. 476H), Imam al-Haramayn (w. 478H) dan Imam al-Ghazali (w. 505H).

Dalam kalangan *Ashāb al-Wujūh*, Imam al-Ghazali merupakan di antara tokoh mazhab Syafie yang telah banyak meninggalkan karya di dalam bidang fikah seperti *al-Khulāṣah*, *al-Baṣīṭ*, *al-Waṣīṭ* dan *al-Wajīz*. Selain itu beliau turut menguasai ilmu-ilmu lain dan banyak menulis di dalam bidang-bidang tersebut seperti usul fikah, ilmu kalam, mantik, falsafah dan tasawuf. Beliau turut memuatkan di dalam karya-karya beliau ini permasalahan-permasalahan fikah, ada di antaranya tidak dijadikan pendapat muktamad mazhab Syafie yang dikenali dengan istilah *al-ikhtiyār*. Menurut Balfaqih (2017) *al-ikhtiyār* merupakan pandangan yang dipilih oleh seseorang ulama dari sudut dalil atau memberi faedah bahawa perkara yang disebut itu adalah berbeza dengan *al-manqūl* daripada mazhab. Manakala Syeikh Abdul Qadir al-Mandili (2004) pula mengatakan *al-ikhtiyār* atau *al-mukhtār* ialah pandangan yang

diistinbatkan oleh seseorang faqih yang memilih dengan melalui ijtihad daripada dalil-dalil usul, pendapat ini terkeluar daripada mazhab dan tidak disandarkan kepadanya.

Oleh itu, artikel ini akan mengemukakan tertib pemilihan pendapat muktamad mazhab yang telah ditentukan oleh fuqaha mazhab Syafie *mutaakkhirin* serta meninjau beberapa permasalahan fikah yang tidak muktamad yang menjadi *ikhtiyār* Imam al-Ghazali di dalam salah satu karya beliau yang terkenal berjudul *Bidāyat al-Hidāyah*.

Penentuan Pendapat Muktamad Mazhab Syafie

Secara umum, kitab-kitab mazhab yang menjadi tumpuan dalam rujukan hukum dan perbahasan fikah mazhab Syafie ialah *al-Mukhtaṣar* karya Imam al-Muzani, *al-Muḥadhdhab* dan *al-Tanbīh* karya Imam al-Syirazi dan *al-Wasīt* dan *al-Wajīz* karya Imam al-Ghazali (al-Hafnawi, 2017). Namun begitu, seperti yang dinyatakan oleh Imam al-Nawawi dalam mukadimah kitab *al-Majmū'*, di dalam kitab-kitab mazhab (karangan *Aṣḥāb al-Wujūh*) terdapat banyak percanggahan dan ikhtilaf yang berlaku di antara *al-Asḥāb*, dengan itu sukar untuk menentukan pendapat mana yang menjadi pendapat mazhab dan pendapat muktamad (al-Nawawi, 1995). Oleh itu, di sinilah peranan Imam Abu al-Qasim Abdul Karim bin Muhammad al-Rafie (w. 623H) dan Imam Abu Zakariyya Yahya bin Syaraf al-Nawawi (w. 676H) (*al-Syaikhān*) dalam melakukan *tahrīr* dan *tanqīh* mazhab untuk mengemaskini, menyemak, menilai semula, menyaring, menyunting, mengedit dan merombak pendapat dan ijtihad fuqaha *al-mutaqaddimīn* untuk membezakan di antara pendapat-pendapat kuat menurut usul dan kaedah mazhab dan pendapat yang lemah, tersembunyi dan *syādh* atau bersifat individu lari daripada usul dan kaedah mazhab (al-Dib, 2007). Imam Ibn Hajar al-Haitami (2020) menyatakan:

"Kitab-kitab sebelum al-Syaikhān tidaklah dipegang, kecuali setelah semakan dilakukan, dan sangkaan kuat menyatakan bahawa ianya adalah pandangan mazhab"

Dalam pengeluaran hukum dan berfatwa, pendapat yang diguna pakai ialah pendapat yang muktamad di dalam mazhab. Menurut Muhammad bin Umar al-Kaf (2008), *al-qawl al-mu'tamad* di sisi fuqaha *Syāfi'iyyah* diertikan sebagai pendapat yang ditarjihkan, sama ada ia merupakan ijitihad Imam al-Syafie dari segala *aqwāl* beliau, atau pendapat yang terbit daripada kaedah-kaedah dan usul-usul yang sah sandaran kepada mazhab beliau, dan wajib berfatwa serta berhukum dan beramal dengannya bagi mereka yang bertaklid kepada beliau. Sebaliknya, berhukum dengan pendapat yang tidak muktamad adalah ditegah dan tertolak (al-Malibari, 2004). Tuan Guru Haji Chik bin Ahmad al-Qadahi (t.th.) menyebutkan di dalam kitabnya *Sullam al-Šibyān fī al-Fiqh al-Syāfi'i*:

"Maka haruslah berfatwa tatkala hajat atau maslahah yang umum dengan qaul daif selama qaul daif tiada lawan bagi qaul yang sahih. Adapun qaul daif yang lawan qaul yang sahih, maka tiada harus berfatwa dan tiada harus beramal dengan dia mutlaqan"

Para fuqaha mazhab Syafie telah menetapkan beberapa peraturan dan kaedah untuk mengenal pasti sesuatu pendapat sama ada *rājiḥ*, *marjūḥ*, *daīf* dan sebagainya. Peraturan ini diwakili oleh istilah tertentu yang menggambarkan sesuatu pandangan atau pendapat. Antara istilah yang digunakan ialah lafaz *al-jadīd* (melainkan beberapa pengecualian), *al-naṣ*, *al-masyhūr*, *al-azhar*, *al-ṣahīḥ*, *al-aṣāḥ* dan *al-madhhab* (Balfaqih, 2017).

Ulama *Syāfi'iyyah* telah bersepakat bahawa karya-karya Imam al-Nawawi dan Imam al-Rafie dikira sebagai rujukan yang sah dalam fiqh mazhab Syafie dan *'umdat* (sandaran dan pegangan) dalam pentahkikan mazhab dan muktamad dalam berfatwa dan berhukum. Bagi memahami karya-karya mereka, kitab-kitab syarah terpenting yang perlu dirujuk ialah *Mukhtaṣar Syeikh al-Islam* Zakariyya al-Ansari (w. 926H), *Mughnī al-Muhtāj* oleh Imam al-Khatib al-Syirbini (w. 977H), *Tuhfah al-Muhtāj* oleh Imam Ibn Hajar al-Haitami (w. 974H) dan *Nihāyat al-Muhtāj* oleh Imam Shamsuddin al-Ramli (w. 1004H).

Jelas di sini bahawa *al-qawl al-mu'tamad* mazhab Syafie yang berkedudukan paling tinggi ialah pentarjihan yang disepakati oleh Imam al-Rafie dan al-Nawawi. Sekiranya terdapat perbezaan pendapat di antara mereka berdua dalam sesuatu isu, pandangan Imam al-Nawawi yang akan diutamakan. Imam Ibn Hajar menyebutkan (al-Kurdiyy, 2015):

“Para ulama muhaqqiqīn sepakat menyatakan bahawa yang difatwakan itu adalah apa yang disepakati al-Rafie dan al-Nawawi. Sekiranya terdapat perselisihan di antara keduanya maka yang diambil ialah pandangan al-Nawawi.”

Panduan ini turut disebutkan oleh murid beliau Imam Ahmad Zainuddin al-Malibari (w. 987H) (2004) di dalam kitab beliau *Fath al-Mu‘in*:

“Ketahuilah! Pandangan muktamad dalam mazhab bagi tujuan hukum dan fatwa adalah apa yang disepakati oleh al-Syaikhān, kemudian apa yang ditetapkan oleh al-Nawawi dan setelah itu adalah apa yang diputuskan oleh al-Rafie.”

Walaupun begitu, ada kalanya Imam al-Nawawi mempunyai pandangan hukum yang berbeza dalam kes yang sama. Oleh yang demikian, para ulama telah meletakkan satu garis panduan berinteraksi dengan pandangan-pandangan Imam al-Nawawi yang saling bertentangan. Metodologi ini bertujuan untuk mengenal pasti di antara pandangan sebenar yang menjadi pegangan peribadi Imam al-Nawawi dan pandangan mazhab. Kaedah ini dijelaskan oleh Imam Ibn Hajar (2020) di dalam kitab *Tuhfat al-Muhtāj*:

*“Sesungguhnya kitab ini (*Minhāj al-Tālibīn*) didahulukan ke atas sekalian kitab beliau. Namun, ianya bukanlah secara mutlak. Kebiasaanannya, mendahulukan apa (kitab) yang dilakukan penelitian terhadapnya seperti *al-Taḥqīq*, kemudian *al-Majmū‘*, kemudian *al-Tanqīh*. Kemudian kitab yang diringkaskan seperti *al-Rauḍah*, kemudian *al-Minhāj* dan seumpama fatwa-fatwanya. Kemudian *Syarḥ Muslim*, kemudian *Taṣḥīḥ al-Tanbīh* dan *Nukat al-Tanbīh* daripada seawal-awal penulisan beliau. Maka, yang terawal itulah yang diakhirkan (akhir dalam rujukan dan fatwa).”*

Dengan ini, para ulama *Syāfi‘iyyah mutaakkhirīn* telah menyimpulkan dan menetapkan susunan tertib karya-karya Imam al-Nawawi sekiranya berlaku perbezaan pendapat ialah *al-Taḥqīq*, *al-Majmū‘*, *al-Tanqīh*, *al-Rauḍah*, *al-Minhāj*, fatwa-fatwa beliau, *Syarḥ Muslim*, *Taṣḥīḥ al-Tanbīh* dan *Nukat al-Tanbīh* (al-Kurdiyy, 2015; Muhammad Yasin al-Fadani, 2019; Abdul Qadir al-Mandili, 2004; Balfaqih, 2017 & al-Hafnawi, 2017).

Seterusnya, pendapat muktamad selepas *al-Syaikhān* ialah pentarjihan yang dilakukan oleh Imam Ibn Hajar dan Imam al-Ramli dalam isu-isu yang belum pernah dibahas sebelum mereka. Walau bagaimanapun, jika berlaku percanggahan di antara pendapat mereka berdua, kebanyakan ulama Mesir berpegang kepada pandangan yang dikeluarkan oleh Imam al-Ramli di dalam kitab-kitab beliau terutama *Nihāyat al-Muhtāj*. Ini kerana kitab ini telah dibacakan kepada empat ratus orang ulama, kemudian dikritik dan diperbetulkan kembali. Kitab ini telah sampai kepada had mutawatir dalam kebenaran kandungannya menurut mazhab Syafie. Bagi ulama Hadramaut, Syam, Kurdi, Dagestan, kebanyakan Yaman dan Hijaz, *al-qawl al-mu‘tamad* ialah pendapat yang diutarakan oleh Imam Ibn Hajar melalui kitab-kitab beliau khususnya *Tuhfat al-Muhtāj*. Hal ini kerana kitab *Tuhfat al-Muhtāj* memuatkan secara menyeluruh nas-nas Imam al-Haramayn al-Juwaini beserta dengan pengkajian dan penelitian pengarang, selain ramai ulama *muhaqqiqīn* telah membacanya (al-Kurdiyy, 2015; al-Hafnawi, 2017).

Jika berlaku isu yang tidak disentuh oleh mana-mana karangan Imam Ibn Hajar dan Imam al-Ramli, *al-qawl al-mu‘tamad* di sisi kebanyakan ulama *mutaakkhirīn* ialah mengikut susunan berikut:

- i. apa yang telah dipilih (*al-ikhtiyār*) oleh Syeikh al-Islam Zakaria al-Ansari melalui kitabnya *Syarḥ al-Bahjah al-Saghīr* kemudian kitabnya *Manhaj al-Tullāb* dan syarahnya,
- ii. apa yang dipilih oleh Imam al-Khatib al-Syirbini,
- iii. apa yang dipilih oleh *Aṣḥāb al-Ḥawāṣyī* (tokoh-tokoh hasyiah). Kebiasaanannya bersetuju dengan pendapat Imam al-Ramli. Tertib susunan hasyiah-hisyah tersebut mengikut sesetengah ulama ialah *Hāsyiat ‘Alī al-Ziyādī*, *Hāsyiat Ibn Qāsim al-‘Ubādī*, *Hāsyiat ‘Umairah ‘alā Syarḥ al-Mahallī*, *Hāsyiat ‘Alī al-Syabrāmilsī*, *Hāsyiat ‘Alī al-Halabī*, *Hāsyiat al-Syūbarī*, *Hāsyiat al-‘Inānī* (al-Kurdiyy, 2015; al-Hafnawi, 2017).

Beberapa Permasalahan Fikah Tidak Muktamad Di Dalam Kitab *Bidāyat al-Hidāyah* Karya Imam Al-Ghazali

Biodata Pengarang Kitab

Nama penuh beliau ialah Muhammad bin Muhammad bin Muhammad al-Ghazali al-Tūsī dan dilahirkan di bandar Tus, Khurasan (Iran) pada tahun 450 Hijrah bersamaan 950 Masihi. Beliau membesar dalam sebuah keluarga yang mencintai agama dan penuh dengan budaya ilmu. Ayahanda beliau sentiasa menghadiri majlis pengajian bersama para ulama dan selalu berdoa agar dikurniakan seorang anak yang berilmu. Ayahanda beliau tidak akan mengambil makanan melainkan daripada hasil pekerjaannya sahaja (al-Ghazali, 2021).

Antara guru beliau ialah Imam al-Haramayn, Imam Ahmad al-Razakani dan Imam Abu Nasr al-Isma‘ili. Oleh kerana kesungguhan dan kecerdikan beliau yang sangat luar biasa, beliau telah dilantik oleh pemerintah Saljuk ketika itu untuk menjawat jawatan sebagai pengajar di Madrasah *Nizām al-Mulk* di kota Baghdad. Beliau merupakan satu-satunya ilmuwan Islam yang diberikan gelaran sebagai *Hujjat al-Islām*. Ketokohan Imam al-Ghazali terbukti melalui kalam-kalam pujian ulama kepadanya seperti (al-Fakihi, 2020):

- i. Imam al-Haramayn: “Al-Ghazali adalah sebuah lautan yang luas, namun beliau tidak mencapai kedudukan yang tinggi dengan kemalasan tetapi melalui kesungguhan yang besar dan penyucian jiwa serta latihan kerohanian.”
- ii. Ibn al-Jawzi: “Beliau telah mengarang kitab-kitab yang sangat baik di dalam perbincangan *uṣūl* dan *furū'* yang mempunyai keelokan dalam susunan dan kehalusan perbahasan yang tersendiri.”
- iii. Imam Abu Hasan al-Syazili: “Apabila kalian mempunyai sesuatu hajat kepada Allah Taala, maka hendaklah kamu bertawasul kepada-Nya dengan Imam Abi Hamid al-Ghazali.”
- iv. Imam Muḥammad al-Naysaburi (murid Imam al-Ghazali): “Tiada yang mengenali Imam al-Ghazali dan kehebatannya melainkan orang yang mencapai kesempurnaan akal.”

Imam al-Ghazali telah mengarang puluhan kitab dalam pelbagai bidang seperti akidah, fikah, tasawuf, mantik, usul fikah dan falsafah dalam bahasa Arab dan Parsi. Ketinggian ilmu dan kehalusan pemikiran beliau dalam bidang-bidang tersebut telah menjadi topik perbincangan dan bahan kajian oleh para sarjana Islam termasuk golongan orientalis Barat seperti Duncan B. Macdonald dan W. Montgomery Watt. Beberapa idea dan kritikan Imam al-Ghazali di dalam karya beliau telah menjadi pencetus kepada kemunculan falsafah sains moden di dunia Barat pada abad ke-17 sebagaimana terpapar dalam pemikiran tokoh Barat seperti Rene Descarte dan David Hume. Melalui pemikiran Imam al-Ghazali, peradaban Barat berjaya membina falsafah baharu yang menjadi dasar kepada lahirnya sains moden sehingga ke hari ini (Cemil Akdogan, 2008).

Antara kitab-kitab yang dikarang oleh Imam al-Ghazali adalah:

- i. *Iḥyā' 'Ulūm al-Dīn*
- ii. *Minhāj al-'Ābidīn*
- iii. *Al-Iqtisād fī al-I'tiqād*
- iv. *Al-Muṭaṣfā fī 'Ilm al-Uṣūl*
- v. *Al-Wasiṭ*
- vi. *Mi'yār al-'Ilm fī al-Mantiq*
- vii. *Maqāṣid al-Falāsifah*
- viii. *Bidāyat al-Hidāyah*

Imam Ahmad yang merupakan adik kandung Imam al-Ghazali telah menceritakan detik-detik kewafatan kakandanya yang berlaku pada waktu subuh hari Isnin, 14 Jamadilakhir 505H bersamaan dengan 19 Disember 1111M. Imam al-Ghazali telah mengambil wuduk dan menunaikan solat subuh. Selesai daripada menunaikan solat, beliau berkata, “Saya perlu memakai kain kafan” lalu mengambil, mencium dan meletakkan kain kafan tersebut di kedua matanya. Kemudian beliau meluruskan kedua kakinya dengan menghadap kiblat dan menyebutkan, “Saya sedia untuk kembali ke hadrat-Mu dengan penuh ketaatan dan kepatuhan” lalu menghembuskan nafasnya yang terakhir ketika berumur 55 tahun (al-Fakihi, 2020).

Latarbelakang Kitab Bidāyat al-Hidāyah

Kitab ini merupakan sebuah ringkasan daripada kitab *Ihyā’ Ulūm al-Dīn* yang merupakan karya *magnum opus* Imam al-Ghazali. Kitab ini mempunyai tiga bahagian; iaitu bahagian melakukan ketaatan, meninggalkan maksiat dan adab-adab bersama Pencipta serta makhluk yang diperkuatkan dengan dalil-dalil daripada al-Quran, hadis serta kata-kata hikmah dan syair para ulama. Ketiga-tiga perbincangan ini merangkumi segala aspek kehidupan seorang Muslim yang bermula daripada bangun tidur di pagi hari sehingga tidur di malam hari. Karya ini bukan sekadar membahaskan hukum-hakam dalam ibadat sehari-hari, bahkan adab-adab dalam aspek pendidikan, ekonomi, kesihatan, psikologi, personaliti, sosial dan falsafah kehidupan.

Kelebihan isi kandungan kitab ini telah dinyatakan dengan jelas oleh Imam al-Ghazali bahawa sesiapa yang dapat mengamalkan apa yang terkandung di dalamnya maka orang tersebut akan mampu mencapai kepada penghujung (*nihāyah*) bagi hidayah seperti yang disebutkan oleh beliau, “tidak akan sampai kepada *nihāyat al-hidāyah* (kesudahan hidayah) kecuali setelah mengukuhkan *bidāyat al-hidāyah* (permulaan hidayah) dan tidak akan dapat menyingkapi *bātin al-hidāyah* kecuali setelah memahami *zāhir al-hidāyah*”. Bertepatan dengan judul kitab ini, Imam al-Ghazali memulakan perbincangan dengan kritikan dan teguran kepada para penuntut ilmu yang mempunyai niat yang salah dalam mencari ilmu. Tujuan yang salah dalam melakukan sesuatu perkara akan membawa seseorang kepada kesesatan dan kerugian pada penghujung perjalanan kehidupannya walaupun amal ibadah yang dilakukan tampak seperti sempurna dan banyak.

Ketinggian nilai ilmu yang terdapat di dalam kitab ini telah mendorong ramai ulama untuk mensyarahkan kitab ini dengan lebih meluas seperti yang dilakukan oleh Syeikh Muhammad Nawawi al-Bantani di dalam kitabnya *Marāqī al-‘Ubūdiyyah* dan Syeikh Abdul Qadir al-Fakihi di dalam kitabnya *al-Kifāyah Syarḥ Bidāyat al-Hidāyah*. Terjemahan kitab *Bidāyat al-Hidāyah* yang terawal ke dalam bahasa Melayu bertulisan Jawi ialah terjemahan yang dilakukan oleh Syeikh Abdul Samad al-Falimbani yang dinamakan sebagai *Hidāyat al-Sālikīn* pada kurun ke-18 Masihi. Terjemahan ini telah digunakan sebagai kitab pengajian secara meluas di pondok dan pesantren di Nusantara sehingga ke hari ini.

Di samping terjemahan klasik tersebut, terdapat beberapa terjemahan moden seperti yang dilakukan oleh Syeikh Ahmad Fahmi Zamzam (2005), Abdul Ghani (2019) dan Muhammad Adam, Muhammad Azroy Faiz, Che Amiruddin dan Izham Hakimi (2017). Selain itu, Pusat Islam Universiti Sains Islam Malaysia turut menerbitkan terjemahan baharu bagi kitab ini dalam bentuk modul yang diberikan kepada semua pelajar bagi dijadikan sebagai bahan diskusi di dalam program *Liqā’*. Usaha terjemahan daripada beberapa pihak ini menunjukkan bahawa kitab *Bidāyat al-Hidāyah* sentiasa mendapat perhatian yang serius oleh semua pihak dan membuktikan bahawa perbincangan yang dimuatkan di dalamnya kekal relevan sehingga ke hari ini.

Ikhtiyārāt Imam al-Ghazali Berkenaan Masalah Fikah Dalam Bidāyat al-Hidāyah

Imam al-Ghazali merupakan seorang tokoh penting dalam perkembangan mazhab Syafie dan tergolong dalam kalangan *al-Āshāb*. Karya-karya beliau dalam bidang fikah seperti *al-Khulāṣah*, *al-Baṣīṭ*, *al-Waṣīṭ* dan *al-Wajīz* menjadi jambatan dan sumber utama bagi kemunculan kitab-kitab fikah dalam generasi ulama *Syāfi’iyyah* terkemudian seperti Imam al-Rafie dan Imam al-Nawawi. Begitu juga karya beliau dalam bidang usul fikah iaitu *al-Muṣṭaṣfā* yang menjadi salah satu daripada empat kitab utama yang menjadi dasar bagi perkembangan kitab-kitab dalam disiplin tersebut.

Melalui kekuatan ilmu dalam usul fikah dan hukum-hakam mazhab Syafie, Imam al-Ghazali mempunyai beberapa ijtihad yang tersendiri (*al-ikhtiyārāt*). Pandangan tersebut adalah berdasarkan pandangan peribadi beliau yang tidak sama dengan pandangan muktamad mazhab Syafie. Antara *ikhtiyārāt* Imam al-Ghazali (2021) yang terdapat di dalam *Bidāyat al-Hidāyah* adalah seperti berikut:

Bil.	Masalah	Teks <i>Bidāyat al-Hidāyah</i>	Pendapat Muktamad Mazhab
1.	Menyapu rambut ketika berwuduk.	Bab Berwuduk:	Memadai dengan menyapu sehelai rambut walaupun

		ثُمَّ اسْتَوْعِبْ رَأْسَكَ بِالْمَسْحٍ؛ بِأَنْ تُبَلَّ يَدِيْكَ، وَتُنْصِقَ رُؤُوسَ أَصَابِعَ الْيَمِنِيِّ بِالْيُسْرَى، وَتَضَعُهُمَا عَلَى مُقَدِّمَةِ الرَّأْسِ، وَتُمْرِّهُمَا إِلَى الْفَقَاءِ، ثُمَّ تَرْدَهُمَا إِلَى الْمُقَدِّمَةِ" Terjemahan: Kemudian, ratakanlah kepalamu secara menyapu dengan engkau membasahkan kedua-dua tanganmu, rapatkanlah hujung jari kedua-dua tangan kanan dan kirimu, letakkanlah kedua-duanya di atas bahagian hadapan kepala, lalukan kedua-dua tanganmu itu ke bahagian hujung lehermu sebelah atas lalu kembalikan semula kedua-dua tanganmu itu ke bahagian hadapan kepalamu.	sebahagiannya, selagi mana berada di dalam had kepala.
2.	Menyapu leher ketika berwuduk.	Bab Berwuduk: "ثُمَّ امْسَحْ رَقْبَتَكَ" Terjemahan: Kemudian sapulah tengukmu.	Tidak disunatkan untuk menyapu leher ketika berwuduk.
3.	Solat sunat empat rakaat sebelum zohor adalah <i>muakkad</i> .	Bab Adab Mempersiapkan Diri Untuk Solat: "وَهَذِهِ الْأَرْبَعُ قَبْلَ الظُّهُرِ سُنَّةً مُؤَكَّدَةٌ" Terjemahan: Hukum solat empat rakaat sebelum zuhur tersebut adalah sunat <i>muakkad</i>.	Hanya dua rakaat sahaja dihukumkan <i>muakkad</i> .
4.	Solat sunat empat rakaat sebelum asar adalah <i>muakkad</i> .	Bab Adab Mempersiapkan Diri Untuk Solat: "ثُمَّ صَلِّ أَرْبَعًا قَبْلَ الْعَصْرِ فَهِيَ سُنَّةً مُؤَكَّدَةٌ" Terjemahan: Kemudian, dirikanlah solat sunat empat rakaat <i>qabliyyah</i> asar kerana solat ini adalah sunat <i>muakkad</i>.	Empat rakaat sebelum asar bukanlah sunat <i>muakkad</i> .
5.	Memulakan bacaan takbiratulihram ketika tangan berada pada kedudukannya iaitu bertentangan telinga.	Bab Adab-adab Solat: "فَإِذَا اسْتَقَرَّتَا فِي مَقْرِسِهِمَا فَكِيرْ" Terjemahan: Apabila kedua-dua tanganmu itu telah tetap di tempatnya maka bertakbirlah.	Afdal memulakan bacaan takbir ketika mula mengangkat tangan.

6.	Melepaskan tangan ke bawah selepas mengangkat takbiratulihram.	Bab Adab-adab Solat: "فَإِذَا اسْتَقَرَّتَا فِي مَقْرِسِهِمَا فَكَبِرُوا، ثُمَّ أَرْسِلُوهُمَا بِرُفْقٍ ... فَإِذَا أَرْسَلْتُهُمَا فَاسْتَأْنِفْ رَفْعَهُمَا إِلَى صَدْرِكَ" Terjemahan: Apabila kedua-dua tanganmu itu telah tetap di tempatnya maka bertakbirlah, kemudian turunkan kedua-dua tanganmu itu ke bawah dengan perlahan-lahan ... Apabila engkau telah lepaskan kedua-dua tanganmu ke bawah, maka angkatlah semula ke bawah dadamu.	Tidak disunatkan untuk melepaskan tangan ke bawah selepas mengangkat takbiratulihram.
7.	Memulakan ucapan takbir untuk bangun ketika hampir pada kedudukan <i>istirāhah</i> sehingga sampai had rukuk.	Bab Adab-adab Solat: "وَابْتَدِئْ بِتَكْبِيرٍ الْأَرْتَقَاعَ عِنْدَ الْقُرْبِ مِنْ حَدِّ جَلْسَةِ الْإِسْتِرَاحَةِ وَمُدْهَّاً إِلَى مُنْتَصَفِ الْأَرْتَقَاعِ إِلَى قِيَامِكَ" Terjemahan: Mulakanlah mengucap takbir untuk bangun ketika hampir pada kadar kedudukan duduk <i>al-istirāhah</i> dan panjangkanlah takbir tersebut hingga sampai separuh berdirimu (had rukuk).	Disunatkan memulakan ucapan takbir ketika mula mengangkat kepala daripada sujud dan mengekalkan ucapan takbir sehingga sempurna berdiri.
8.	Tidak disunatkan mengangkat tangan ketika membaca doa qunut.	Bab Adab-adab Menjadi Imam dan Makmum: "وَلَا يَرْفَعُونَ الْأَيْدِي فَلَمْ يَثْبِتْ ذَلِكَ فِي الْأَخْبَارِ" Terjemahan: Mereka tidak mengangkat tangan kerana perkara itu tidak sabit dalam hadis-hadis.	Disunatkan bagi imam dan makmum mengangkat tangan ketika membaca doa qunut.

Kesimpulan

Hasil penulisan ini menunjukkan bahawa pengetahuan dan kefahaman secara teliti dan terperinci tentang tatacara penentuan pandangan muktamad mazhab merupakan asas penting ketika berinteraksi dengan teks-teks turath mazhab Syafie. Tanpa memahami perkara ini dengan jelas menyebabkan sesuatu fatwa atau hukum yang dikeluarkan tidak selari dengan usul mazhab maka tidak boleh disandarkan kepada mazhab.

Kitab *Bidāyat al-Hidāyah* merupakan antara kitab terpenting dan utama yang diajar secara meluas di Nusantara sejak zaman berzaman. Kitab ini memberi panduan dan adab yang sangat jitu bagi seseorang Muslim untuk memulakan perjalanannya kepada Tuhan. Memandangkan Imam al-Ghazali merupakan seorang tokoh mazhab Syafie yang tergolong di dalam kalangan *Aṣḥāb al-Wujūh* yang hidup sebelum

zaman pengemaskinian mazhab, maka tidak hairanlah terdapatnya beberapa permasalahan fikah yang tidak muktamad di dalam kitab *Bidāyat al-Hidāyah*. Permasalahan ini dikira sebagai *ikhtiyārāt* Imam al-Ghazali berdasarkan ijtihad beliau terhadap nas-nas syarak. Namun, di dalam perkara *faḍā’ il al-a’māl* dan pengamalan harian bersifat peribadi, bukan untuk berfatwa dan pengeluaran hukum, tidaklah menjadi satu kesalahan untuk mengikut pendapat-pendapat tersebut.

Rujukan

- Abdul Qadir bin Abdul Muttalib al-Mandili. (2004). *Al-Khazain al-Saniyyah Min Masyahir al-Kutub al-Fiqhiyyah Li Aimmatina al-Syafī ‘Iyyah*. Beirut: Muassasah al-Risalah Nasirun.
- Al-Dib, Abd al-‘Azim. (2007). *Muqaddimat Nihayat al-Matlab fi Dirasat al-Mazhab li Imam al-Haramayn*. Tahkik: Abd al-‘Azim al-Dib. Jeddah: Dar al-Mihaj.
- Al-Fakihi, Abdul Qadir bin Ahmad. (2020). *Al-Kifayah Syarh Bidayat al-Hidayah* (Cet. 2). Kuwait: Dar al-Dhiya’.
- Al-Ghazali, Muhammad bin Muhammad. (2005). *Bidayatul Hidayah (Permulaan Jalan Hidayah)* (Cet. 4). Terj. Ahmad Fahmi Zamzam. Pokok Sena: Khazanah Banjariah.
- Al-Ghazali, Muhammad bin Muhammad. (2017). *Bidayat al-Hidayah: Jalan Menuju Petunjuk*. Terj. Muhammad Adam, Muhammad Azroy Faiz, Che Amiruddin & Izham Hakimi. Kuala Lumpur: Telaga Biru.
- Al-Ghazali, Muhammad bin Muhammad. (2019). *Bidayatul Hidayah* (Cet. 5). Terj. Abdul Ghani Jabal Maraqy. Kota Bharud: Jabal Maraqy.
- Al-Ghazali, Muhammad bin Muhammad. (2021). *Bidayat al-Hidayah* (Cet. 2). Jeddah: Dar al-Minhaj.
- Al-Hafnawi, Muhammad Ibrahim. (2017). *Al-Fath al-Mubin fi Ta‘rif Mustalahat al-Fuqaha’ wa al-Usuliyin* (Cet. 6). Kaherah: Dar al-Salam.
- Al-Kaf, Muhammad bin Umar. (2008). *Al-Mu’tamad ‘inda al-syafī ‘Iyyah dirasah nazariyyah tatbiqiyyah* (Tesis ijazah sarjana tidak diterbitkan). Universiti Islam Beirut, Lubnan.
- Al-Kurdiyy, Muhammad bin Sulaiman. (2015). *Al-Fawaaid al-Madaniyyah* (Cet. 3). Giza: Dar al-Faruq.
- Al-Mahalli, Jalaluddin. (2016). *Kanz al-Raghibin Syarh Minhaj al-Talibin*. Jeddah: Dar al-Minhaj.
- Al-Malibari, Ahmad Zainuddin bin Abdul Aziz. (2004). *Fath al-Mu‘in bi Syarh Qurrat al-‘Ain bi Muhimmat al-Din*. Beirut: Dar Ibn Hazm.
- Al-Nawawi, Abu Zakariyya Yahya bin Syaraf. (1995). *Al-Majmu‘*. Beirut: Dar Ihya’ al-Turath al-‘Arabi.
- Balfaqih, Abdullah bin Hussain. (2017). *Matlab al-Iqaz Fi al-Kalam ‘ala Syai’ Min Gharar al-Alfaz*. Kuwait: Dar al-Dhiya’.
- Cemil Akdogan. (2008). *Science in Islam and the West*. Kuala Lumpur: ISTAC.
- Chik bin Ahmad al-Qadahi. (t.th.). *Sullam al-Sibyan fi al-Fiqh al-Syafie*. t.tp.: t.pt.
- Ibn Hajar, Syihabuddin Ahmad bin Muhammad. (2020). *Tuhfat al-Muhtaj bi Syarh al-Minhaj*. Kuwait: Dar al-Dhiya’.
- Muhammad Nawawi al-Jawi. (2013). *Maraqi al-‘Ubudiyyah* (Cet. 2). Kaherah: Dar al-Basa’ir.
- Muhammad Yasin bin Isa al-Fadani. (2019). *Al-Fawaaid al-Janiyyah* (Cet. 5). Beirut: Dar al-Basya’ir al-Islamiyyah.